

FONOLOŠKA ANALIZA TOPONIMA GRADA PULE- POLA U ADAPTACIJI S TALIJANSKOG NA HRVATSKI JEZIK

Paolo Trani
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
DS Lingvistika
ptrani@m.ffzg.ri

Sarah Zancovich
Odsjek za talijanistiku
Sveučilište Jurja Dobrile u Puli
sarah.zancovich@unipu.hr
orcid.org/0009-0008-2630-7082

SAŽETAK

Današnji toponimi prisutni na području Grada Pule-Pola odražavaju višestoljetno prisustvo romanskoga jezičnog supstrata te jezični i kulturni kontakt među žiteljima romanskoga, gradskoga i slavenskoga, ruralnoga svijeta. U toj su kulturnoj razmjeni toponimi češće prolazili kroz transfonemizaciju i prilagodbu pravilima jezika primatelja nego što su prevedeni. Postoje primjeri adaptacije koji idu u oba smjera: hrvatska imena prilagođena talijanskom pismu, kao što su na primjer Cucie i Pecine, te talijanska imena prilagođena hrvatskom pismu, kao što su Kaštel i Valdebek, a takvi su primjeri na području Pule mnogobrojniji u odnosu na one prve. Zbog višestoljetnoga prisustva, u prvom redu Venecije te njezina jezičnog i kulturnog utjecaja na ovo područje, prisutan je bogat fundus romanskih toponima koji se uslijed povijesnih prilika kroz nultu,

djelomičnu i slobodnu transfonemizaciju prilagodio hrvatskome jezičnom sustavu. U ovom se radu donosi analiza korpusa od trideset i tri primjera pulskih toponima koji su prošli kroz postupak transfonemizacije i poprimili današnji dvojezični oblik.

Ključne riječi: pulski toponimi, istromletački, transfonemizacija, fonološka analiza

UVOD

U ovom se radu analizira transfonemizacija talijanskih i istromletačkih toponima s područja Grada Pule-Pola. Ovi su toponimi specifični zbog romanskoga podrijetla koji su oblikom prilagođeni hrvatskome fonološkom sustavu te su nastali uslijed višejezičnih utjecaja koji su na pulskom teritoriju oblikovali njegov jezik i društvenu strukturu. Nakon višestoljetnih povijesnih previranja i višestrukih kultura u kontaktu, konačni oblik pulskih toponima, koji su u skladu s odredbama Ustava Republike Hrvatske i Statuta Grada Pule-Pola dvojezični, današnji toponimi odražavaju kompleksnu jezičnu, povijesnu i društvenu sliku grada. Na ovom ćemo se mjestu posvetiti prilagodbi izvornih talijanskih i/ili istromletačkih toponima hrvatskom pismu. Iako su talijanski i hrvatski fonološki inventari prilično slični, postoje razlike u mjestu artikulacije pojedinih suglasnika kao što su *l*, *š* ili *č*, no budući da, za razliku od standardnoga talijanskog jezika, istromletački idiom poznaje samo otvorene samoglasnike, a većina je pulskih toponima nastala na temelju tog idiomu pa takve samoglasničke promjene i prilagodbe među izvornim i adaptiranim toponimima nisu zamijećene. U sljedećim je poglavljima ponuđen pregled povijesnoga konteksta nastanka pulskih toponima te kratak opis istromletačkoga dijalekta, bitnoga za pojašnjenje postupka transfonemizacije pulskih toponima. Kontrastivnom analizom toponimskih parnjaka, na korpusu trideset i tri primjera pulskih toponima odredit ćemo pojavu nulte, djelomične ili slobodne transfonemizacije te ostale glasovne promjene.

1. POVIJESNI KONTEKST NASTANKA PULSKE TOPONIMIJE

Na središnjem pulskom brežuljku, smještenom na jugozapadnoj obali istarskoga poluotoka, na razmeđu romanske i slavenske kulture, prvo je naselje utemeljeno u prapovijesno doba, u XI. stoljeću pr. Kr. To bedemima opasano gradinsko naselje u željezno su doba utemeljili Histri, ali je ilirska Pula živjela u sjeni obližnjega i razvijenijega Nezakcija.^[1]

Godine 177. pr. Kr., nakon poraza histarskih gusara koji su ometali plovidbu sjevernim Jadranom, rimske legije uspostavljaju vlast, ali se od tada do osnutka kolonije (47. – 44. pr. Kr.) duže od stoljeća ništa nije dogodilo jer teritorij nije zauzet zbog potrebe, već radi sprječavanja histarskoga gusarenja. Tek u vrijeme osnivanja kolonije započinje formiranje trgovačkoga emporija i vojnoga uporišta te intenzivniji proces kolonizacije, romanizacije i centurijacije.^[2]

Kada je između 47. i 42. godine pr. Kr. grad utemeljen u pravom smislu riječi, počinje njegovo postupno urbanističko uobličavanje s poluelipsoidnim mrežama ulica koje su opasavale središnji brežuljak i radijalnim prolazima, odnosno usponima koji su te ulice sjekli, te trgovima.

Nakon pada Zapadnoga Rimskog Carstva, između 493. i 539. u Puli se nalaze Istočni Goti, a od 539. do 770. godine, za vrijeme potpadanja pod Istočno Rimsko Carstvo, Pula služi kao povremeni vojni logor. Za vrijeme franačke vladavine dolazi do prijelaza na moderan tip feudalnih odnosa te nastupa doba postupnoga doseljavanja mnogih slavenskih, odnosno hrvatskih seljaka, većinom u središnji i istočni dio Istre, odnosno u zaleđe zapadne obale.^[3]

Od polovice XII. stoljeća, ugrožena slabljenjem akvilejskog patrijarhata, Pula se priklanja Veneciji te 1150. priseže na vjernost *Serenissimi* pod čijom vlasti ostaje sve do njezine propasti potkraj XVIII. stoljeća. U srednjem i novom vijeku, grad je desetljećima bio meta napada

[1] Bertoša, M. u: Krizmanić, A. (ur.), *Stradarij grada Pule*, Histria Croatica, Pula, 2008, p. 14.

[2] Matijašić, R. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, pp. 43-44.

[3] Bertoša, M. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, p. 15.

Genovežana (1332., 1354., 1379.), patrijarhove vojske (1381.), konjaništva hrvatsko-ugarskoga kralja (1412.) te habsburških postrojbi (1506.).^[4]

Nakon pada Venecije 1797. godine, Pula potpada pod prvu austrijsku upravu (do 1805.), nakratko prekinutu onom francuskom, no uskoro se vraća u sastav druge austrijske uprave (1813. – 1918.). Međutim, nakon stoljeća preživljavanja kao *città cadavere* – „grad-truplo“^[5], pod udarom stalnih epidemija kuge i malarije, napuštena, razrušena i prepuštena sama sebi, tek s njezinim proglašenjem glavnog ratnog lukom Monarhije (1850.) počinje buđenje i sve nagliji uspon, gospodarski procvat i demografski skok grada.^[6]

Krajem Prvoga svjetskog rata, 1918. godine Pula prelazi u sastav Kraljevine Italije sve do kapitulacije u Drugom svjetskom ratu kada je 1943. godine zatiče njemačka okupacija. Nakon oslobođenja u svibnju 1945. godine Pula prelazi pod anglo-američku upravu i ulazi u Zonu A sve do 1947. kada ulazi u sastav Jugoslavije. Od izlaska Hrvatske iz sastava Jugoslavije 1991. godine, Pula je hrvatski grad.^[7]

2. RAZVOJ PULSKE TOPONIMIJE

Od toponima korištenih na ovom području, iz predrimskoga su se doba zadržali samo oblici *Polai* i *Pola* u grčkoj grafiji te *Pola* u latinskoj grafiji. Taj je oikonim zasigurno predrimskoga postanka, a značenje bi moglo biti *izvor* ili *grad*.

Također, rijetki su i antički toponomastički izrazi koji su se zadržali premda se osnutkom kolonije trasiraju linije bedema i definira opseg grada koji se nije mijenjao do sredine XIX. stoljeća te se počinju koristiti prvi rimski toponimi. Međutim, budući da se radilo o manjem gradu u kojem je živjelo od 5000 do 10 000 ljudi unutar gradskih zidina, vjerojatno nije postojala potreba za sistematizacijom topografije grada, a vjerojatno nije postojalo ni ulično nazivlje u institucionalnom smislu, već su se koristili

[4] Ibidem, pp. 15-16.

[5] Ibidem, cit. a p. 17.

[6] Dukovski, D., *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Društvo hrvatskih književnika, Pula, 2011, pp. 112-113.

[7] Ibidem, pp. 442-445.

„pučki“ izrazi.^[8] Zbog dugovječnosti gradskoga života te slojevitog preklapanja različitih kultura, toponimijski podaci gradskoga područja iz vremena antike s vremenom su nestali te nisu ostavili gotovo nikakvih tragova. Jedan od razloga pripisuje se činjenici što na jedinim pisanim vrelima iz toga razdoblja, na pronađenim epigrafskim spomenicima o njima nema spomena, a drugi je nadomještanje antičkih „neformalnih“ toponima novima u srednjemu vijeku, bolje dokumentiranim u pisanim izvorima te djelomično dokidanje usmene predaje uslijed raseljavanja i nadomještanja stanovništva. Pula je naime više puta napuštana zbog epidemija kuge i malarije te napada s mora i s kopna. Jedina gradska točka koja je do danas, barem dijelom, sačuvala funkciju, a i svoj antički naziv, jest Forum – središnji gradski trg.

U vrelima se spominje još i *insula Minervia*, ime gradskoga kvarta ili otočića u pulskom zaljevu koje potječe od hrama božice Minerve čiji je kult sigurno postojao, ali nije poznata lokacija hrama.

Osim što imena ulica i gradskih predjela iz antičkoga doba nisu sačuvana, niti u srednjovjekovnom nazivlju nema njihovih tragova, osim možda u toponimu gradskih vrata *Porta rata* (od pridjeva *aurata*) od njihovog latinskog naziva *Porta Aurea* (Zlatna vrata).

Postoji zato toponim koji je nastao od naziva antičke građevine, velikoga rimskog kazališta usječenoga u padinu brežuljka koje danas nosi njegovo ime: Monte Zaro < Zaro < Zadro/Iadro < *theatrum*.

Ostaci antičkih toponima koji su se nalazili izvan gradskih zidina vezani su za imena antičkih vlasnika zemljišnih posjeda po kojima su dobili ime. Takvi toponimi završavaju na -an, -ana i nastaju jezičnom preobrazbom obiteljskoga imena vlasnika u pridjevski oblik. Na današnjem području Pule to je ime četvrti Šijana < Siana (prvi se put spominje 1303.) < Seianum (od Seius).

Počevši od srednjovjekovnoga razdoblja na dalje, pisani su izvori daleko brojniji, ali se povijesni toponimi nisu zadržali jer je veliki dio starijega sloja pulske toponimije nestao uslijed dramatičnoga opadanja broja stanovnika zbog epidemija i gladi u XIV. stoljeću pa se kontinuitet uporabe nije uspio održati. Kako bi doskočila tome što je autohtono

[8] Bertoša, M. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, p. 45.

stanovništvo napuštalo grad, Mletačka je vlast provodila naseljavanje žiteljima iz Dalmacije i drugih mletačkih posjeda te iz Grčke i Cipra. I taj je pokušaj da se nadomjesti izbjeglo stanovništvo djelomično doprinio dokidanju kontinuiteta uporabe antičkih i srednjovjekovnih toponima.

Kasnije je svaka sljedeća vlast integrirala ili zamjenjivala postojeće hodonime vlastitim imenima trgova i ulica koji bi odražavali političke i kulturne osobitosti vladajuće uprave. U današnjoj toponimiji grada zadržani su i/ili oživljeni toponimi vezani za razna povijesna razdoblja grada, čija se utemeljenost oslanja na njihovo prisustvo u historiografskim izvorima.

3. JEZIK PULSKIH TOPONIMA

Kroz stoljeća se na teritoriju grada govorilo raznim jezicima, počevši od latinskoga u doba rimske kolonije. U doticaju s raznim jezičnim supstratima prisutnima na teritoriju na kojem se govorio, latinski se jezik u srednjemu vijeku preoblikovao i razvio u vulgarni latinitet, koji se na području Istre uobličio kao zasebni romanski idiom *istriotski* ili *istroromanski jezik*. Pod Serenissimom je istriotski koegzistirao uz kolonijalni venetski govor, čija se inačica u upotrebi na području Istre naziva *istrovenetskim* ili *istromletačkim*. Za vrijeme feudalne franačke vlasti, doseljavanjem slavenskoga stanovništva u ruralna područja, u zaleđu zapadne obale, u centralnoj Istri te na jugoistočnoj i istočnoj obali Istre, stanovnici se koriste slavenskim, odnosno čakavskim jezikom. Ta će dva jezična sustava koegzistirati stoljećima, venetski jezik u gradskim sredinama zapadne obale kao *lingua franca* uz istroromanski jezik kojim se služilo autohtono romansko stanovništvo te čakavski u ruralnom zaleđu Istre. U Puli se do dolaska austrougarske vlasti koristio stari istriotski govor koji se bio održao među stanovnicima koji su se sklanjali na selo za vrijeme epidemija te ga donosili natrag sa sobom pri povratku u grad.^[9] Za vrijeme Austro-Ugarske Monarhije njemački se jezik koristio većinom u upravi i novinskim publikacijama i to paralelno s talijanskim jezikom, a nakon završetka Prvoga svjetskog rata on u potpunosti nestaje iz javnoga

[9] Decarli, L., *Origine del dialetto veneto istriano*, Il canto del cigno, Trieste, 1976, pp. 30-31.

prostora te se danas njegovo povijesno prisustvo daje razlučiti samo iz pojedinih toponima kao što je Sisplac < Schiessplatz („streljana“). Premda se za vrijeme austrijske uprave čak 40 % stanovništva svakodnevno služilo talijanskim, a tek 12 % hrvatskim jezikom^[10], prisutnost hrvatskoga jača prelijevanjem radne snage sa sela u grad i prenošenjem središta hrvatskoga istarskog nacionalnog pokreta iz istarskog zaleđa u Pulu. Ovdje se 1869. godine otvara *Slavjanska čitaonica*, 1891. godine *Istarska pusujielnica*, 1893. godine *Družba sv. Ćirila i Metoda*, 1897. godine *Hrvatski sokol* te se na poslijetku 1899. godine uredništvo lista *Naša sloga* premješta iz Trsta u Pulu. Nakon razdoblja prisilne talijanizacije toponima i antroponima koju je provodila talijanska fašistička uprava od 1918. do 1943. godine, Puli se vraćaju hrvatski nazivi i imena, što je dovelo do današnje situacije, odnosno do potpunoga prožimanja hrvatskih i talijanskih toponima. Oba su jezična sustava ravnopravno zastupljena, iako se primjećuje pretežitost romanskih imena uz obalu i oko zidina Pule, a hrvatskih u unutrašnjosti i na jugoistočnom dijelu poluotoka.^[11] Takvo je prožimanje vidljivo i u talijanskoj grafiji hrvatskih toponima koji se u izvorima često pojavljuju u iskrivljenom obliku, ali nikada nisu prevedeni: Glavizza (Glavica), Pecine (Pećine), Ruppe (Rupe), Bonarina (Bunarina), Camici (Kamik), Cucie/ Cuzze (Kuće).

Kod zapisivanja imena starih toponima postavlja se i pitanje grafije, kao kod primjera *Puntixela*, *Puntisela*, *Puntisella* i *Puntizela*, *Fixella*, *Fisela*, *Fisella* i *Fižela* te *Muxil*, *Musil* i *Muzil*. Prva dva oblika duguju svoj grafički oblik mletačkome dijalektalnom izgovoru kojim se služi dio pulskoga žiteljstva, treći je oblik usklađen s talijanskim književnim jezikom, dok posljednji pripada načinu izgovora pulskih Hrvata, starosjedilaca i došljaka. Postoje stoga opravdani sociolingvistički razlozi za uporabu svakoga od navedenih oblika. Kako su stari venetski toponimi postali integralni dio jezičnoga fundusa hrvatskoga žiteljstva Puljštine, dio njihove kulture i svakodnevnoga izražavanja, ne može se smatrati pogrešnim njihovo fonološko pisanje: *Puntizela*, *Fižela*, *Muzil* i dr.^[12]

[10] Bertoša, M. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, p. 22.

[11] Matijašić, R. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, p. 50.

[12] Bertoša M. u: Krizmanić, *Stradarij grada Pule*, pp. 11-13.

Takve se dublete pojavljuju i kod etnika Istranin/Istrijan i Puljanin/Puležan koji korijen vuku iz hrvatskih/slavenskih toponima Istra i Pulj te talijanskih Istria i Pola, odnosno venetskih/talijanskih etnika *istriano* i *polesano*. Dvoglasnik *ia* iz istromletačkoga izraza *istriano* se u hrvatskom izrazu *Istrijan*, osim u izgovoru, dodaje i u pisanju polusamoglasnik *j*, što olakšava podjelu na dva sloga jer je opća pojava kod talijanizama redistribucija dvoglasnika na dva sloga.^[13] Kod istromletačkoga izraza *polesano*, samoglasnik *o* pretvara se u *u*, što nije motivirano samo utjecajem hrvatskoga imena za Pulu jer je u svim primorskim govorima česta promjena /o/ > /u/ (npr. *bora* > *bura*)^[14], dok se jednostruko intervokalno *s* /ʒ/ u hrvatskome pismu zapisuje kao ž: *Puležan*.

4. KARAKTERISTIKE PULSKE INAČICE ISTROMLETAČKOGA JEZIKA

Pulska inačica istromletačkoga jezika kovanica je venecijanske matrice na koju su utjecala tri vala utjecaja tršćanskoga govora, koja su dovela do određenih pomaka u odnosu na originalnu venetsku bazu. Među utjecajima tršćanskoga govora zapažen je oblik drugoga lica jednine indikativa prezenta glagola *esser* (biti) koji ima oblik *ti son* umjesto *ti xe* kao u ostalim „kolonijalnim“ venetskim govorima; prisustvo fonema *g* na početku svih oblika glagola *gaver* (imati); promjena nastavaka participia prošloga iz *-esto* u *-ado*; nestanak upitne konjugacije.^[15]

Drugi je utjecaj tršćanskoga ili možda čakavskih govora nestanak zatvorenih suglasnika *é* i *ó*. Naime, pulska inačica istromletačkoga govora danas koristi samo otvorene suglasnike i ukupno ih ima pet umjesto sedam.

U podrobnijem opisu karakteristika puležanskoga govora, navest ćemo njegove najznačajnije sastavnice opažene u *Dizionario del dialetto di Pola* (Rječnik pulskoga dijalekta) Barbare Buršić Giudici i Giuseppea Orbanicha, u *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (Leksikon romanske lingvistike), u *Dizionario fiumano – italiano, italiano – fiumano* (Talijansko

[13] Sočanac, L., *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004, p. 117.

[14] Sočanac, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, p. 117.

[15] Crevatin, F., u: Holtus G., Metzeltin M., Schmitt C. (ur.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Volume III, Niemeyer, Tübingen, 1989, pp. 539-540.

– fijumanski, fijumansko – talijanski rječnik) Nicole Pafundija, u *Vocabolario Veneto Giuliano* (Rječnik mletačkoga govora Julijske krajine) i u *Appendice al Vocabolario Veneto Giuliano* (Dodatak rječniku mletačkoga govora Julijske krajine) Enrica Rosmana, u *Grammatica veneta* (Venetska gramatika) Silvana Bellonija, u *Dizionario italiano – buiese* (Talijansko – bujski rječnik) Marina Dussicha, u *Atlante Linguistico Istroveneto* (Istromletački lingvistički atlas) Gorana Filipija i Barbare Buršić Giudici te drugih zapažanja uslijed procesa transkripcije i anotacije vrata riječi sadržanih u korpusu prikupljenom u projektu *Endangered Languages in Contact in Istria and Kvarner*, pod vodstvom Dr. Keitha Langstona, Dr. Johna T. Halea i Dr. Margaret E. L. Renwick (University of Georgia) te Dr. Johna V. Singlera i Dr. Zvezdane Vrzić (New York University).

Vrlo je zanimljiv doprinos donijela Nelida Milani Kruljac približivši rad fijumanke Marije Batò iz 1933. godine pod nazivom *Il dialetto fiumano. Premessa e fonologia di Maria Batò* o fonologiji fijumanskoga dijalekta koja u velikoj mjeri odražava fenomene prisutne i u puležanskome govoru, a koji je objavljen 1984. godine u zborniku Centra za povijesna istraživanja u Rovinju.

U odnosu na suvremeni talijanski jezik i ostale venetske govore, fonološke značajke puležanskoga govora mogu se sažeti u sljedećim točkama:

U puležanskome govoru nema geminata, ali se intervokalno s može realizirati kao /ʒ/ ili kao /f/ pa se u pismu može koristiti jedno s za /ʒ/ i duplo s za /f/: *casa* /kaʒa/ – kuća i *cossa* /co ʃa/ – što. Osim u intervokalnom položaju, alofon /f/ realizira se u sljedećim kombinacijama nečistoga s sa suglasnicima: sc /ʃk/ *scola* – škola, s'c /ʃt/ *s'cōpar* – puknuti, sf /ʃf/ *sfamar* – prehraniti, sg /ʃg/ *sgionfar* – ispuhati, sp /ʃp/ *spetar* – čekati, sq /ʃk/ *squasi* – skoro, st /ʃt/ *stanco* – umoran, a kao alofon /ʒ/ u sljedećim kombinacijama: sb /ʒb/ *sbater* – lupati, sd /ʒd/ *sdebitarse* – odužiti se, sl /ʒl/ *slitar* – poskliznuti se, sm /ʒm/ *smover* – razmrdati, sn /ʒn/ *snervarse* – nervirati se, sr /ʒr/ *srodolar* – odmotati, sv /ʒv/ *svodar* – isprazniti.

Fonemi /tʃ/ i /tz/ mogu se ostvariti kao /tz/ i kao /f/ (*zena* ili *sena* za 'cena' – večera, *zavata* ili *savata* za 'ciabatta' – papuča, *zenere* ili *senere* za 'cenere' – pepeo; *beleza* ili *belessa* za 'bellezza' – ljepota, *schifeza* ili *schifessa* za 'schifezza' – gadost).

Primjećuju se primjeri jednačenja po zvučnosti te 1) -co i -ca nakon samoglasnika postaju -go i -ga (*fogo* za 'fuoco' – vatra, *cogo* za 'cuoco' – kuhar, *giogo* za 'gioco' – igra, *cariga* za 'carica' – puna, *fadiga* za 'fatica' – muka, *ortiga* za 'ortica' – kopriva); 2) -ci postaje /ʃ/ (*cusina* za 'cucina' – kuhinja, *sariesa* za 'ciligia' – trešnja); 3) intervokalno *t* postaje *d* (*magnado* za 'mangiato' – pojedeno, *murador* za 'muratore' – zidar, *fradel* za 'fratello' – brat, *poder* za 'potere' – moći); 4) suglasnički spoj *sch-* ispred *i* postaje *s'c* /ʃtʃ/ (*fis'cio* za 'fischio' – zvižduk, *mas'cio* za 'maschio' – muškarac, *ris'cio* za 'rischio' – rizik).

Dvoglasnik *uo* ostvaruje se kao *o* (*bon* za 'buono' – dobar, *scola* za 'scuola' – škola, *fogo* za 'fuoco' – vatra, *cogo* za 'cuoco' – kuhar, *ovo* za 'uovo' – jaje, *omo* za 'uomo' – čovjek).

Triftong *iei* ostvaruje se kao *ii*, a triftong *uoi* kao *ui*, odnosno dolazi do sinkope središnjega samoglasnika.

Za razliku od drugih venetskih govora, u puležanskome je intervokalno -*l-* uvijek očuvano, ali pod utjecajem palatalizirajućega nastavka -*i* može proći kroz proces asimilacije: *cavai* za 'cavalli' – konji, *cavei* za 'capelli' – kosa, *fasoi* za 'fagioli' – grah, *fradei* za 'fratelli' – braća.

Jedna od značajki istromletačkoga koju nalazimo i u puležanskoj varijanti, nestanak je završnoga samoglasnika nakon *n*, *l*, *r*, *s*, stoga se većinom radi o krnjim riječima kao u primjerima *pan* za 'pane' – kruh, *pian* za 'piano' – polako/kat/polje, *sal* za 'sale' – sol, *bel* za 'bello' – lijepo, *mar* za 'mare' – more, *bicer* za 'bicchiere' – čaša, *par* za 'pare' – izgleda/čini se, *muss* za 'musso' – magarac, *sbriss* 'sbrisso' – okliznuti, *pastroc* 'pastrocchio' – nered. U drugim slučajevima, ponovno se završni suglasnik zadržava: *molo* 'molo' – mol, *caro* 'carro' – zaprega, *pesse* 'pesce' – riba.

Krnji su i svi oblici infinitiva u kojima se gubi završno *e* (*andar* – ići, *voler* – htjeti, *dormir* – spavati).

Primjećuje se rotacizam u kojem se likvida *l* zamjenjuje s *r* (*cortel* za 'coltello' – nož, *forminante* za 'folminante' – šibica, *caramai* za 'calamari' – lignje).

Dvoslov *gl* ostvaruje se kao polusamoglasnik *j* (*foia* za 'foglia' – list, *meio* za 'meglio' – bolje, *moie* za 'moglie' – supruga).

Dvoslov *ch+i* palatalizira se ispred drugoga suglasnika te ostvaruje kao *ci* ili *ce* (*macia* za 'macchia' – mrlja, *bicer* za 'bicchiere' – čaša, *ciodo*

za *'chiodo'* – čavao, *mas'cio* za *'maschio'* – muškarac) a ponekad, mnogo rjeđe, i ispred suglasnika (*cicara* za *'chicchera'* – šalica, *orecin* za *'orecchino'* – naušnica,), no većinom se na tom mjestu očuvao (*machina* – stroj, automobil, *chilo* – kila, *schifo* – odvratno).

Suglasnički skup -ng- često je podložan metatezi u glagolskim oblicima (*tegno* za *'tengo'* – držim, *vegno* za *'vengo'* – dolazim, *magno* za *'mangio'* – jedem).

Pojavljaju se sljedeći fenomeni:

a. afereza (gubitak početnog fonema ili sloga): *arda*, *ara* (oblik sa sinkopom) i *vara* (oblik s protezom) za *'guarda'* – gledaj, *iossa* za *'goccia'* – kaplja

b. sinkopa (gubitak fonema ili sloga unutar riječi): *mare* za *'madre'* – majka, *pare* za *'padre'* – otac

c. epenteza (dodatak fonema unutar riječi): *levero* za *'lepre'* – zec, *cavera* za *'capra'* – koza

d. proteza (dodatak fonema ili sloga na početku riječi): *insognarse* za *'sognarsi'* – usnuti, *inamente* za *'in mente'* – podsjetiti, *sgrafar* za *'graffiare'* – grebati, *svolar* za *'volare'* – letjeti, *squasi* za *'quasi'* – skoro.

Brojni su primjeri asimilacije: *ua* za *'uva'* – grožđe, *siora* za *'signora'* – gospođa, *meo* za *'meglio'* – bolje, *fio* za *'figlio'* – sin.

Primjeri metafonije u sufiksima futura I. u kojemu su moguće dublete *vederemo* i *vedaremo* *'vedremo'* – vidjet ćemo, u kojima se mogu ostvariti tematski vokali *e* i *a* (*gaverà/gavarà* za *'avrà'* – imat će, *anderà/andarà* za *'andrà'* – ići će) te u prvom licu kondicionala prezenta (*gaveria/gaverio* za *'avrei'* – imao bih), u uzviku *ale/ala/alo* – hajde, u prijedlogu *per/par* za *'per'* – za, u nekim imenicama i pridjevima (*manera* za *'mannaia'* – sjekira, *zenocio* za *'ginocchio'* – koljeno, *giovine* za *'giovane'* – mlad, *grando* za *'grande'* – velik).

U nekim je slučajevima moguća retrakcija naglaska: *vèder* za *'vedère'* – vidjeti, *lùnedi* za *'lunedì'* – ponedjeljak, *màrtedi* za *'martedì'* – utorak^[16].

[16] Rosman, E., *Appendice al Vocabolario Veneto Giuliano. Indice grammaticale, appunti lessicali*,

5. METODOLOGIJA I ANALIZA KORPUSA

Kontrastivnom analizom i usporedbom starijih istromletačkih imena s hrvatskim inačicama toponima pulskih kvartova i gradskih područja, u ovom se radu analiziraju ortografija i proces fonološke prilagodbe imena s talijanskoga/venetskoga na hrvatski jezik. Korpus se sastoji od 33 toponima prisutnih na pulskome teritoriju. Takva analiza otkriva primjere a) nulte, b) djelomične ili kompromisne i c) slobodne transfonemizacije.

Među primjerima a) nulte transfonemizacije, odnosno takve prilagodbe koja zbog znatnih sličnosti između fonemskoga inventara talijanskoga i hrvatskoga jezika nema potrebu za fonološkom prilagodbom, već se fonemi jezika davatelja zamjenjuju odgovarajućim fonemima jezika primatelja, pronašli smo 4 toponima. U tom slučaju samoglasnici se ne razlikuju po otvoru i mjestu artikulacije, a suglasnici se ne razlikuju po mjestu i načinu artikulacije.^[17]

To su toponimi *Arena*, *Veruda*, *Kaštanjer* i *Štinjan*.

Dok su toponimi *Arena* i *Veruda* isti u talijanskom i hrvatskom jeziku i po izgovoru i po ortografiji, ortografska je prilagodba bila potrebna za derivacijske parove *Castagner* > *Kaštanjer*, u kojem su promjene c /k/ > k /k/, s /ʃ/ > š /ʃ/ i dijagram gn /ɲ/ > nj /ɲ/ te *Stignan* > *Štinjan*, u kojem su promjene s /ʃ/ > š /ʃ/ i gn /ɲ/ > nj /ɲ/. I *Kaštanjer* i *Štinjan* dolaze od istromletačke inačice imena dobivenoga krnjenjem dočetka talijanskih izraza, za prvi toponim prema modelu *castelliere* – gradina, kašteljer, jer u talijanskom jeziku ne postoji izraz **castagnere*, dok je drugi dobiven krnjenjem dočetka -ana, -ano koji se koriste u tvorbi toponima vezanih za imena antičkih vlasnika zemljišnih posjeda po kojima su dobili ime.

Međutim, nulta se transfonemizacija u ova dva slučaja ne odnosi na promjenu s /ʃ/ > š /ʃ/ koja je bliža primjeru kompromisne transfonemizacije^[18], stoga što je izgovor fonema /ʃ/ u talijanskom, odnosno

testi dialettali, Federazione Giuliana delle Cooperative Scolastiche, Trieste, 1923, p. 5. Zancovich, S., *Le marmelite fa bon sugo: analisi linguistica delle strutture morfosintattiche nell'apprendimento del dialetto istroveneto come lingua madre* u: *Studia Polensia*, Vol. XIII (1), Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2024.

[17] Filipović, R. u: Sočanac, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, p. 110.

[18] Sočanac, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, p.112.

u istromletačkom varijetetu talijanskoga jezika umekšan u odnosu na realizaciju u hrvatskom jeziku.

Osim primjera u kojima je došlo do degeminacije, u b) djelomičnu, odnosno kompromisnu transfonemizaciju spadaju i svi primjeri toponima u kojima se nalazi fonem /l/ jer, slično kao kod alofona /f/, artikulacija je tog alveolarnog aproksimanta u hrvatskom jeziku palatalnija u odnosu na talijanski i istromletački. U istromletačkom je njegov izgovor bliži engleskom *light l* /l/, a u hrvatskom *dark l* /t/, čiji izgovor u engleskom ovisi o koartikulaciji, dok je u istromletačkom na svim položajima unutar riječi mekši od palatalnijega hrvatskog izgovora. Zbog takve su varijacije u izgovoru svi toponimi koji sadržavaju glas /l/ uvršteni među primjere djelomične umjesto nulte transfonemizacije. I u ovom slučaju, naime, opis fonema replike samo djelomično odgovara fonemima modela jer se suglasnici razlikuju po mjestu artikulacije.^[19]

To su toponimi *Busoler*, *Kaštel*, *Fižela*, *Monvidal*, *Musil*, *Tivoli*, *Valdebek*, *Valelunga*, *Valkane*, *Valmade*, *Valovine*, *Valsaline*, *Valvidal*, *Vergarola/Vargarola*, *Verudela*.

Kod toponima *Fižela* < *Fisella*, *Valelunga* < *Vallelunga*, *Verudela* < *Verudella* i *Vergarola/Vargarola* < *Vergarolla/Vargarolla*, osim razlike u izgovoru fonema /l/, djelomična je transfonemizacija prisutna i u vidu njegove degeminacije. U hrvatskom će se jeziku takvi toponimi dakle ostvariti s fonemom koji je palatalniji i kraćega trajanja u odnosu na njegov talijanski parnjak: npr. /verudeʎa/ ~ /verudel:a/. Toj skupini primjera pripadaju svi toponimi koji u sebi sadržavaju imenicu *Val* – uvala, dolina jer dolazi od talijanskoga *valle*.

Napominjemo da se u toponimu *Busoler* i u hrvatskoj i u talijanskoj inačici intervokalno s realizira kao bezvučni alveolarni sibilant /s/ jer potječe od starijega toponima *Bossolé* od lat. *buxus* – grm^[20], u kojem je izgovor geminate /s/, što se zadržalo i nakon degeminacije.

Osim fonema /l/ i /f/, u istromletačkim/talijanskim inačicama toponima, umekšan je i izgovor glasa /ʝ/ i /dʒ/, što se očituje u toponimima

[19] Sočanac, L., *Studije o višejezičnosti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2010, p. 18.

[20] De Franceschi, C., *La toponomastica dell'antico agro polese desunta dai documenti*, AMSI, vol. LI-LII (1939-1940), pp. 119-198.

Šikići/Sichici i Giardini/Giardini, primjer u kojem je i u hrvatskom zadržan izvorni oblik toponima, koji nije prošao kroz proces transfonemizacije.

Jedini talijanski suglasnik koji u hrvatskom ne postoji je alveolarna afrikata /dz/ koja se pod utjecajem ortografije u c) slobodnoj transfonemizaciji zamjenjuje sa /z/.^[21] Takav je primjer toponim Monte Zaro, nastao iz latinske riječi *theatrum*, koji se na talijanskom izgovara /dzaro/, a na hrvatskom /zaro/.

U slobodnoj se transfonemizaciji prilagođavaju i dvoglasni, odnosno talijanskim se diftonzima dodaje polusamoglasnik j ili, kao u našem slučaju, hrvatskom toponimu *Stoja* uklanja se polusamoglasnik j i dobiva uzlazni dvoglasnik u talijanskoj inačici: *Stoia*.

Od ostalih glasovnih promjena, primijećene su dvije samoglasničke promjene i to u toponimima *Punta/Ponte* i *Veruda Porat*. Promjena /o/ > /u/ prisutna je u svim primorskim govorima i relativno je česta, ali se promjena /e/ > /a/ ne događa često na kraju riječi, već u nenaglašenom slogu te se većinom radi o mletačkom modelu (npr. *cicara* umjesto *chicchera*) pa je vjerojatnije da je konačni oblik *Punta* nakon zamjene /o/ > /u/ nastao analogijom s riječi *punta* – vrh, špic. Druga glasovna promjena tiče se toponima *Veruda Porat* koji je sastavljen od čakavskoga izraza *porat*, koji dolazi od talijanskog *porto* – luka. U posuđenicu je umetnuto nepostojano /a/ jer se kod adaptacije imenica muškoga roda gubi nastavak -o, a u slučaju da imenica nakon takve promjene završava na dvočlanu ili tročlanu konsonantsku skupinu, koja se u hrvatskom jeziku ne pojavljuje na kraju riječi, reducira se i ublažava umetanjem nepostojanog /a/ kao u primjeru *porto* > *port* > *porat*.^[22]

6. TOPONIMI PULSKIH BREŽULJAKA

Osim središnjega pulskog brežuljka, Kaštela, toponimi ostalih pulskih brežuljaka sintagme su tvorene od riječi *monte* – brdo, planina i drugoga, vlastitoga imena brežuljka koji zajedno tvore oronim. U dva je slučaja došlo do univerbizacije, odnosno srastanja dvije komponente:

[21] Sočanac, *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, p.114.

[22] Ibidem, pp. 122-123.

Monvidal i stari naziv za *Kaštanjer*, odnosno *Mondipola*. Među oronimima, tri su toponima na hrvatskome jeziku zadržala svoj izvorni grafemski oblik, dok su se ostali prilagodili hrvatskoj ortografiji, prevedeni su ili imaju zasebno ime na hrvatskome jeziku. Izvorni oblik zadržali su *Monvidal*, *Mondipola* i *Monte Magno*. Za prva dva primjera može se govoriti o djelomičnoj transfonemizaciji jer oba toponima sadržavaju fonem /l/ dok se kod trećega ne može govoriti niti o nultoj transfonemizaciji jer nije došlo do grafemske promjene gn /ŋ/ > nj /ɲ/.

U nekim se slučajevima pojavljuje djelomična transfomenizacija: *Monte Šerpo* < *Monte Serpo* i *Monte Turko* < *Monte Turco*. Jedno od imena brežuljaka je prevedeno na hrvatski jezik: *Monte Grande* > *Veli vrh*, a jedno na hrvatskom jeziku ima sasvim različito ime od talijanskoga: *Monte Paradiso* > *Vidikovac*. Posljednji je primjer toponim brežuljka *Monte Ghiro*, odnosno *San Giorgio*. Stari je toponim *Monte Ghiro* danas zamijenjen hagionimom *Sveti Juraj* – *San Giorgio*, ali se i danas među žiteljima upotrebljava gotovo isključivo stari toponim, s jednom bitnom glasovnom promjenom motiviranom djelomičnom transfonemizacijom njegova imena. Naime, djelomičnom transfonemizacijom, talijanski dijagram *gh* koji se koristi ispred samoglasnika *i* i *e* za velarizaciju palatalnih glasova *gi* /dʒi/ i *ge* /dʒe/, u hrvatskom se jeziku ostvaruje kao *g* jer hrvatski ima zasebne grafeme *đ* i *dž*. Djelomičnom transfonemizacijom, *Monte Ghiro* postaje *Monte Giro*. Budući da je prva riječ talijanizam, žitelji Pule taj su prilagođeni izraz nastavili čitati prema talijanskim pravilima izgovora glasova *gi-ghi* te je novonastala i rasprostranjenija inačica toga toponima /monte dʒiro/ umjesto /monte giro/. Takav se grafički zapis danas zadržao u nazivu poduzeća za pogrebne usluge Monte Giro d.o.o. pošto se na tom brežuljku nalazi upravo gradsko groblje. Ustanoviti za nekoga da se nalazi na Monte Giru /dʒiru/, u pulskom govoru znači obznaniti nečiju smrt.

7. ZAKLJUČAK

Iz većine je pulskih toponima razvidno njihovo romansko podrijetlo, a stoljeća jezičnih kontakata između istriotskoga, istromletačkoga, talijanskoga, čakavskoga i hrvatskoga jezika te suvremena jezična politika doveli su do raznovrsnoga stanja u današnjoj toponimiji

ovoga područja. Uz primjere dva paralelna toponima (npr. Monte Paradiso i Vidikovac) i primjere doslovnih prijevoda toponima (Monte Grande i Veli vrh), najčešći je ipak postupak transfonemizacije romanskih (npr. Siana > Šijana) i slavenskih (npr. Stoja > Stoja) toponima. Uz fonemske, postoje i primjeri morfološke, odnosno tvorbene prilagodbe modela (npr. Bosco Rizzi > Boškarica ili Grega > Gregovica), no ovi prvi su mnogobrojniji te se većinom radi o djelomičnoj transfonemizaciji toponima koji sadržavaju glasove *s* /f/ > š /f/, *s* /z/ > ž /z/, *z* /dz/ > z /z/, *z* /tz/ > c /tz/, *l* /l/ > l /l/, dvoglasnike ili geminatu, dok su u nultoj transfonemizaciji zamijećene grafemske promjene *c* /k/ > k /k/, *gn* /ŋ/ > nj /nj/, *gh* /g/ > g /g/. Dvije zamijećene glasovne promjene, samoglasnička promjena /o/ > /u/ (Ponte > Punta) i dodavanje nepostojanog *a* u suglasničku skupinu nakon pada samoglasnika na kraju riječi (porto > porat) tipične su za sve primorske govore.

Utjecaj romanskoga supstrata na svakodnevnu uporabu jezika koji baštini elemente iz višestrukih jezičnih izvora, dovodi ponekad i do nastanka jezičnih hibrida, kao što je slučaj s toponimom Monte Giro, transfonemiziranim oblikom talijanske inačice koji se počeo koristiti među žiteljima koji nisu percipirali da se radi o transfonemizaciji, već su naziv interpretirali kao izvorno talijansko ime, što se može objasniti činjenicom da se u prvom elementu sintagme pojavljuje nulta, a u drugom djelomična transfonemizacija te postojanjem riječi *giro* u talijanskom jeziku sa značenjem 'krug' ili 'uokolo'. I u puležanskom se govoru koristi regionalizam *đir* prisutan i u drugim primorskim govorima koji potječe od *giro*. Djelomična je transfonemizacija u ovom slučaju stvorila novu inačicu toponima koja se primila u lokalnom govoru i zamijenila početnu, ispravn(ij)u varijantu.

Toponimi su, baš kao i jezik, živi organizam koji se adaptira povijesnim i društvenim prilikama, a ponekad i jezičnim navikama te preferencijama lokalnih govornika.

LITERATURA

- Decarli, L., *Origine del dialetto veneto istriano*, Il canto del cigno, Trieste, 1976.
- De Franceschi, C., *La toponomastica dell'antico agro polese desunta dai documenti*, AMS/, vol. LI-LII (1939-1940), 119-198.
- Dukovski, D., *Povijest Pule: deterministički kaos i jahači Apokalipse*, Društvo hrvatskih književnika, Pula, 2011.
- Holtus G., Metzeltin M., Schmitt C. (ur.), *Lexikon der Romanistischen Linguistik*, Volume III, Niemeyer, Tübingen, 1989.
- Krizmanić, A. (ur.), *Stradarij grada Pule*, Histria Croatica, Pula, 2008.
- Muljačić, Ž., *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb, 1972.
- Sočanac, L., *Hrvatsko-talijanski jezični dodiri*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2004.
- Sočanac, L., *Studije o višejezičnosti*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2010.
- Zancovich, S., *Le marmelite fa bon sugo: analisi linguistica delle strutture morfosintattiche nell'apprendimento del dialetto istroveneto come lingua madre* u: Studia Polensia, Vol. XIII (1), Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2024.

A PHONOLOGICAL ANALYSIS OF PULA-POLA TOPONYMS IN THEIR ADAPTATION FROM ITALIAN INTO CROATIAN

SUMMARY

The present-day toponyms of the City of Pula-Pola reflect the centuries-old presence of a Romance linguistic substrate and the long-standing cultural and linguistic contact between the Romance-speaking urban population and the Slavic-speaking rural population. In this cultural exchange, toponyms were more often transphonemized and adapted to the phonological rules of the recipient language rather than directly translated. Adaptations occurred in both directions: Croatian names adjusted to Italian orthography (e.g., Cucie, Pecine) and Italian names adapted to Croatian orthography (e.g., Kaštel, Valdebek). In the Pula area, the latter type is more common. Owing to the centuries-long presence of Venice and its linguistic and cultural influence, the region possesses a rich stock of Romance toponyms that, through historical processes, were integrated into the Croatian language system through complete, partial or free transphonemization. This paper analyses a corpus of thirty-three Pula toponyms that have undergone transphonemization, resulting in their current bilingual forms.

Keywords: toponyms, Istro-Venetian, transphonemization, phonological analysis